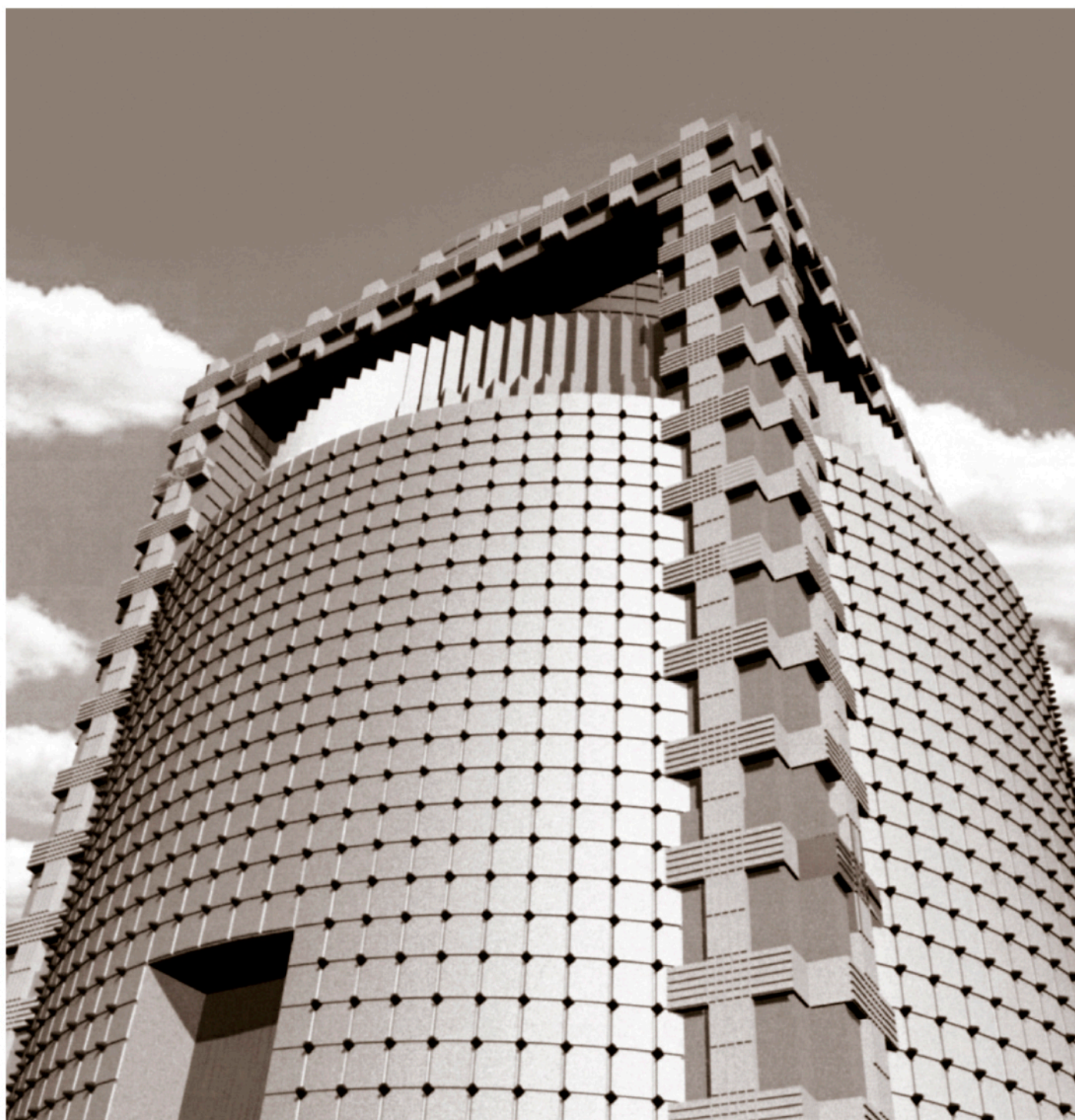

Наша 20 прошлост

ЗАОСТАВШТИНА МИРОСЛАВА ДАБИЋА ПРИЛОГ ПРОУЧАВАЊУ ИСТОРИЈЕ РАШКЕ ОБЛАСТИ

Айсиџракиј: Овај рад представља приказ садржине заоставштине Мирослава Дабића, економисте рођеног крај Новог Пазара, а који је живео и стварао у Краљеву. Дабић је највећи део својих пензионерских година посветио интензивном истраживању дешавања на простору Рашке области. У фокусу му је био XX век, особито период II светског рата. Мотивисан личним интересовањем и уз огроман ентузијазам, настојао је да истражи и спозна чињенице о дешавањима на том подручју. Приступио је истраживању, почевши од тада доступне литературе, објављених извора, а потом је започео са прикупљањем изјава бројних сведока. Прегорним радом створио је низ обимних необјављених рукописа, од којих су неки потпуно припремљени за објављивање. У заоставштини се налазе и разни материјали (прибелешке, преписка и сл.) настали током процеса истраживања и писања, који такође могу бити од користи за неке будуће истраживаче. Узгред, Дабић је прикупио и записао неке важне анегдоте, породична и родовска предања, описао је неке фолклорне обичаје које могу послужити за истраживања из области етнологије и антропологије. У заоставштини се налази и документација Мирослава Дабића, која се односи на делатност друштва *Рас*, чији је он био оснивач, члан и председник (краљевачког пододбора). У овој заоставштини налази се и заоставштина Мирослављеве супруге, Марије Дабић, која је од 2006. до 2012. године била председница краљевачког одбора Кола српских сестара. Заоставштина садржи бројне примарне изворе у вези са делатношћу овог друштва.

Кључне речи: Мирослав Дабић, Марија Дабић, Рашка област, Санџак, Дежевски срез, Студенички срез, II светски рат, сведочанства, друштво *Рас*, друштво Коло српских сестара.

Историјској збирци Народног музеја у Краљеву је 1. септембра 2020. године предата на чување писана оставштина Мирослава и Марије Дабић. Оставштина садржи око три метра углавном писаног материјала, који је настао, у највећој мери, као резултат дугогодишњег марљивог истраживања теме страдања српског народа у деловима Рашког округа, деловима Косова и Метохије и Црне Горе. Већина списа налази се у својеручном рукопису аутора, а остало је у штампаној форми, делимично или потпуно припремљено за публикавање. Од значаја је и приватна архива Мирослава Дабића, која се односи на делатност друштва *Рас*, чији је он био оснивач, члан и председник (краљевачког пододбора). Вредност за будућа истраживања носи и део архиве краљевачког одбора друштва Коло српских сестара, чија чланица и председница је била Марија Дабић. Оставштина тренутно није архивистички сређена, осим документације о поклону музејског материјала.

Још увек не постоји неко информативно средство које би олакшало сналажење будућим истраживачима.¹

Мирослав је рођен 8. октобра 1932. године у селу Родићи у тадашњем Дежевском срезу. Основну школу завршио је 1949. године у селу Балетићу, гимназију 1957. у Новом Пазару, а Економски факултет 1961. године у Београду. Потом је, 1962. године, завршио Школу резервних официра, а затим је до 1971. године похађао постдипломске студије на Економском факултету у Скопљу. Од 1962. до 1969. године живео је и радио у Новом Пазару, потом следеће три године до 1972. године у Зајечару. У Краљево долази са породицом 1972. године ради запослења; ту остаје до пензионисања, 1995. године.² Преминуо је 2011. године у Краљеву.

Подстакнут хаотичним и трагичним међуетничким и међуверским догађајима у свом родном крају, Мирослав је највећи део своје позније животне доби посветио истраживању и писању о несрећним сукобима и страдању српског живља. Већи део предатих списа у рукопису садржи резултате теренског истраживања. Мирослав је прикупљао усмене изјаве сведока, а када није било могућности, изјаве је прикупљао и путем телефона. Исказиоцу су забележени пуно име, презиме, место порекла и тренутног пребивалишта. Ако је изјава дата телефонским путем, сачуван је и број телефона. У прилог утиску да је Мирослав прегалачки и одговорно приступао истраживању говори чињеница да је пре интервјуа са потенцијалним сведоцима припремао списак одговарајућих питања, која су такође у већини сачувана у овој оставштини.

За сваког потенцијалног саговорника спремао је посебна питања у складу са својим очекивањима да тај сведок може дати одговор у вези са неким конкретним догађајем или личношћу. Посебна драгоценост ових исказа је и у томе што неретко садрже и усмена породична предања, која могу имати примену и у будућим етнолошким и антрополошким истраживањима. На основу прикупљених исказа, Мирослав је припремио за публикавање низ сепарата и обимнијих рукописа, у којима се налазе и до сада незабележене народне умотворине и песме. Имали смо част и привилегију да за живота лично упознамо Мирослава и Марију Дабић и на основу тога можемо сведочити о неизмерној преданости и искреној љубави и жељи да се чињенице „сачувају од заборава“.

Од 1995. године Дабић почиње да се интензивно бави изучавањем ратних збивања у Рашкој области 1941-1945, затим и прогоном и страдањем српског становништва у овој области у периоду 1960-2000. године, као и сакупљањем и проучавањем етнолошке грађе у вези са истом територијалном облашћу, која се неретко односи и на период пре XX века. Као плод ентузијастичног рада објавио је монографију *Бела књиџа о њројону и сџрадању Срба на њодручју оџшџине Нови Пазар 1960-2000 њодине*³ и пар чланака у Годишњаку Немањиног дежевског сабора.⁴ За живота није успео да објави више ниједну књигу али су, у овој оставштини, остали многобројни рукописи спремни за штампу, међу којима су најважнији:

- Анатомија ратних збивања у области Рашкој 1941-1945. године;
- Патње и страдања српских мајки од турског земана до данашњих дана у области Рашкој;
- Овако је било у Колашину и на Рогозни 1941-1945;
- Страдања Срба у Штавићком срезу 1941-1945;
- Општи турско- арнаутски напад на Колашин и Рогозну фебруара 1944. и удар на српски образ;
- Хроника о селу Балетићу;
- Страдање српских мајки у области Рашкој од турског земана до данашњих дана;

¹ Народни музеј Краљево (у наставку текста: НМКВ), Историјска збирка (у наставку текста: ИЗ), Документација о поклону музејског материјала, Заоставштина Мирослава Дабића, број 01-257/2 (у наставку текста: Документација).

² НМКВ, ИЗ, Документација: *Анаџомија раџних збивања у облашћи Рашкој 1941/45*, књига 2, 403, рукопис.

³ У заоставштини Мирослава Дабића налази се и рукопис *Бела књиџа о сџрадању и њројону Срба са њодручја оџшџине Нови Пазар 1960-2000*, која је објављена, као и материјали настали током писања ове књиге.

⁴ Дабић 2003; Дабић 2003а

- Глуво доба и зло вријеме;
- У мојем завичају није за певање, већ за плакање, али плакати нећемо;
- Река без повратка – наставак Беле књиге.

Осим претходно наведених дела, у писаној оставштини Мирослава Дабића налази се и низ краћих рукописа, текстова и сепарата. Необјављени рукопис Мирослава Дабића Ко врши културни геноцид над Србима у Рашкој, Краљево, из децембра 2009. године, сачуван је у три штампана примерка (сваки примерак по 62 стране). У предговору Мирослав износи своју тугу и резигнираност, по његовом утиску, безнадежним безбедносним стањем и лошом економском перспективом за српски народ у Рашкој области. Почиње реченицом: „Овај текст о геноцидним злочинима, који се врше над Србима, на простору Рашке, написан је као синопса у жељи и нади да ће моћи да упозна ширу јавност са том несрећом и пробуди људску савест за заустављање тог злочина, а нама пружи одређену помоћ.“⁵ Аутор је био под јаким утиском немилих и злочиначких дешавања; био је најдубље ганут страдањима српског народа, а за која, према његовом утиску, није било задовољавајућег епилога. Био је савременик периода након II светског рата, па све до прве деценије XXI века. Већина његових рукописа, а вероватно понајвише овај, сведоче о дубокој резигнацији због, како је сведочио, „тихе дискриминације“, чак и „аутодискриминације“ над српским народом на простору Рашке области (Санџака) у периоду после II светског рата.

Аутор износи тврдњу да је дуготрајност изложености прогонима утицала чак и на промену духовног идентитета и менталитета српског народа из Рашке области. „Вратили су се чипчијском начину размишљања, опхођења и понашања. Успорени ход – дежевски ход, повијен врат и рамена без весеља и радости. Док хода, види се да је забринут. У мислима је негде далеко одлутао. Да би прикрио да је Србин, прибегава мимикрији. Носи капу беретку, уместо шајкаче која је овде код Срба традиционална капа. Опонаша нагласак турско-арбанашког ренегата, да га не можеш препознати за живу главу [...] Не радује се ни слави ни свадби, не разговара ни о чему другом, једино размишља како неки стан да купи у Крагујевцу или Београду, за сина или ћерку, кад му заврше школе, да остану...“⁶

У уводу износи кратак осврт на историјске околности са фокусом на страдања и прогоне чињене над српским народом од отоманских освајања до краја XX века. Затим говори о тешком стању и прикривеном, тихом прогону српског живља у периоду након II светског рата. Сведочи да се стање посебно погоршало након 1966. године. Дотиче се и опште културне политике на нивоу Србије, помиње забрану неких српских писаца.⁷ У остатку рукописа Дабић се дотиче разних тема везаних за историјски развој данашњег Новог Пазара. Говори о историјату саобраћаја, развоју и локацији трговишта од XV века, о трасама старих трговачких путева. Говори о етимологији села и места у околини Новог Пазара. Говори о смени становништва током Бечког рата, затим доласку новог српског динарског становништва, које је изговор имена неких села тек тада прилагодило ијекавици. Потом описује своја сазнања и ставове о догађајима након Првог српског устанка (1804-1813), када се одвијао нови процес одсељавања Срба. Приметио је и у овом рукопису описао утисак, односно занимљив феномен да бошњачко становништво држи до старих архаичних израза, које је наследило од најстаријег преддинарског српског становништва, као своје особености. Навео је пример села Дојевићи и старије варијанте назива тог села Дохојевићи, која је и данас актуелна.⁸

У рукопису Дабић инсистира на чињеници да је арбанашко становништво на Пештеру посрбљено, па исламизовано. Дабић је овај рукопис написао настојећи да, на основу тада њему познате литературе, своје ставове изнесе искрено и

⁵ НМКВ, ИЗ, Документација: *Ко врши културни геноцид над Срби-ма у Рашкој*, рукопис, 4

⁶ НМКВ, ИЗ, Документација: *Ко врши културни геноцид над Срби-ма у Рашкој*, рукопис, 4.

⁷ НМКВ, ИЗ, Документација: *Ко врши културни геноцид над Срби-ма у Рашкој*, рукопис, 15.

⁸ НМКВ, ИЗ, Документација: *Ко врши културни геноцид над Срби-ма у Рашкој*, рукопис, 27.

колико је могуће објективно, упркос очигледној резигнацији и неформалном, релативно слабом познавању историографске методологије.⁹

„У току рата, на нашем простору нису радиле никакве школе. Ратовало се, крварило и палило. Људи су били на цени онолико колико су кућа запалили и колико су нејачи побили. По томе су се разврставали, ценили и углед стицали, без обзира којој су вери - турској или српској, припадали.”¹⁰

Још један штампани рукопис Мирослава Дабића налази се у овој заоставштини, а свакако заслужује пажњу будућих истраживача. У питању је текст од 95 откуцаних страна, *Трајови рашанске цивилизације у средњем току ријеке Рашке*, који је завршен у Вукушици, 1. септембра 2008. године. У првом делу аутор говори о историјату наведене области. На основу њему познате литературе, аутор доноси приказ о историјским околностима које су довеле до одсељавања српског становништва у годинама: 1690, 1770, 1806. и 1809. Затим говори о доласку арбанашких родова у долине река Рашке и Људске. У наставку овог рукописа говори се о уништавању гробаља, црквишта и осталих материјалних трагова српске духовности. Од 42. поглавља рукописа аутор износи конкретније своја сазнања и ставове о догађајима и злочинима над српским народом од почетка XX века.¹¹

Један део података у овом рукопису, између осталог, износи се и на основу усменог предања, што може бити од изузетне важности приликом истраживања тадашњих околности на том простору. Наводи спискове убијених, рањених, премлаћених и одузете деце у периоду октобар – новембар 1941. године у селима Балетиће, Вареву, Видову, Војниће, Дојевиће, Лукоцријево, Паралово, Доња Трнава, Пожега, Попиће, Рајчиновиће Шавице. Убијено је 28, рањено 11, премлаћено 17 и једно дете је одузето.¹² У поглављу „Четврто геноцидно протеривање Срба из црне рупе октобар – новембар 1941, и 20. октобар 1943. године” аутор износи своја сазнања да је у наведеном периоду у селима Балетиће, Горња Трнава, Лукоцријево, Родиће и Шавце убијено укупно 11 људи, а 3 је пребијено.¹³

Потом, у следећем поглављу овог рукописа Дабић говори о ујдурми која се подигла поводом књиге групе аутора *Нови Пазар и околина* и приказа Вукмана Ђулафића, која је била издата у *Нашој прошлости*, годишњаку Историјског архива и Народног музеја у Краљеву.¹⁴ Дабић крајње искрено и емотивно износи свој став поводом тог случаја.¹⁵

Осим тематике везане за немиле догађаје, Дабић се често у својим рукописима осврће и на породична предања српских родова из околине Новог Пазара. У заоставштини постоје и текстови који се примарно односе на родовска предања. Овакви радови садрже занимљиве и важне изворе за будућа етнолошка истраживања. Тако, на пример, рукопис *Комитовање Стефана Коматине из Горње Тврдошево* на 13 страна описује живот овог комите и његов тужни завршетак. Овај рад доноси информације и о предању о породичном пореклу рода Коматина, као и детаљан родослов једне гране овог рода. На исту тематику надовезује се и рукопис *Каг су дошли Коматине у Живалиће и Горње Тврдошево*, у коме је на 60 страна приказан детаљан родослов и предање рода Коматина из поменута два села. Род Коматина из Живалића, о чијем пореклу и важним чињеницама аутор пише у овом тексту, поседује срећу да сазнања и предање буду прикупљени и лепо срочени у овом раду. Дабић детаљно и сликовито описује живот у задрузи, поделу послова, дневну рутину и идилу сеоског живота. На основу сведочанстава и предања описана су и страдања у овој задрузи током I светског рата.¹⁶ Осим мотива прикупљања и сведочења сазнања о немилем догађајима, Дабић је на писање овог текста био подстакнут, како је истакао, и појавом да припадници некада бројног и угледног рода у последње време губе свест о заједничком пореклу. Непосредно

⁹ НМКВ, ИЗ, Документација: *Ко врши културни геноцид над Србима у Рашкој*, рукопис, 37-38.

¹⁰ НМКВ, ИЗ, Документација: *Ко врши културни геноцид над Србима у Рашкој*, рукопис, 30.

¹¹ НМКВ, ИЗ, Документација: *Трајови рашанске цивилизације у средњем току ријеке Рашке*, рукопис.

¹² НМКВ, ИЗ, Документација: *Трајови рашанске цивилизације у средњем току ријеке Рашке*, рукопис, 51.

¹³ НМКВ, ИЗ, Документација: *Трајови рашанске цивилизације у средњем току ријеке Рашке*, рукопис, 57.

¹⁴ Ђулафић 1975, 209–236

¹⁵ НМКВ, ИЗ, Документација: *Трајови рашанске цивилизације у средњем току ријеке Рашке*, рукопис, 67-68.

¹⁶ НМКВ, ИЗ, Документација: *Каг су дошли Коматине у Живалиће и Горње Тврдошево*, рукопис, 20.

пред II светски рат већина породица овог рода узела је нова презимена по скоријем претку. Дабић је, у најранијој младости и преко предања предака, био добро упознат са угледом некада бројног рода Коматина. Био је зачуђен и тужан због појаве да међу новим генерацијама полако нестаје осећај сродности. „Што време више одмиче од дана промене презимена те млађе генерације за презиме Коматина неће ни да чују, нити нешто више о Коматинама сазнају. За њих је све то непознато. Они су Антонијевићи, Никодимовићи, Васиљевићи, Миленковићи, Јанковићи. Поносни су на та своја презимена, друга их не занимају. Многи се од њих и увреде кад им се каже да су Коматине.”¹⁷

У оставштини се налази и рукопис *Одакле су Мараши дошли у Шћићаре*. Дабић је текст посветио својој баби, Марти Мараш Дабић. На укупно 19 страна представљена је занимљива породична историја овог рода на основу наративних извора. Дабић приповеда од доласка овог рода негде у XIX веку, о неколико пресељења и останку у селу Штитари. Рукопис је писан у стилу лепе књижевности и може такође бити од помоћи у неким будућим етнографским истраживањима.¹⁸

Оставштина садржи и укоричени одштампани рукопис *Ойшћи йурско-арнауйски најаг на Колашин и Ројозну, фебруара 1944. и удар на српски образ*, затим и рукопис *Овако је било у Колашину и на Ројозни 1941–1945.* на укупно 90 страна. Значајан је и укоричени рукопис: *Ријека без йоврайка, Рашанка*, 190 куцаних страна. У овом рукопису обрађују се збивања која су подстицала иселавање српског народа из Рашке области у другој половини XX века. Овај рукопис чини целину са рукописом *Глуво доба и зло вријеме* и објављеном књигом *Бела књија о йројтеривању и стйрадању српској народа у ойшћини Нови Пазар*. Између осталог, у рукопису *Ријека без йоврайка Рашанка* говори се о јеврејској заједници у Новом Пазару и њеном страдању. Такође, ту се налазе и побројане жртве током II светског рата у Новом Пазару по начину, месту смрти и националној припадности.¹⁹

Дабић је имао идеју да се снимом документарни филм у коме би се приказали цркве, манастири и трговишта саграђени у долини реке Рашке пре Дежевског сабора из 1282. године. Тим поводом је написао и сценарио под насловом *У мојем завичају није за њевање, већ за йлакање, али йлакаћи нећемо*. Идеја није реализована, филм није снимљен. Рукопис *Стйрадање српских мајки у обласћи Рашкој од йурској земана до данашњих дана* написан је у стилу лепе књижевности, говори о тешком и напорном животу жена-мајки у прошлости, о њиховим бројним и напорним свакодневним обавезама. Рукопис може послужити као извор за етнологичка истраживања. Ипак, од значаја је и то што се у овом рукопису конкретно говори о страдањима српског живља у Рашкој области током I и II светског рата. На крају рукописа налази се садржај из ког се види о којим конкретним догађајима и страдањима се ради. Уз рукопис се налази и фасцикла са разним радним списима, насталим током истраживања те тематике. У укупно 39 малих свежњева - целина налази се грађа у којој се наводе конкретни примери страдања и невоља мајки; сваки случај је насловљен именом и презименом страдале жене.

Од изузетне важности у целокупној оставштини су 18 свезака белешки током разговора са сведоцима, у својеручном рукопису аутора. Свеске су у заоставштини предате као целина и у том облику ће остати вероватно до архивистичког сређивања. Прибележена су разноврсна сведочанства, а најчешћа тематика били су немили догађаји током II светског рата. У највећем броју случајева Дабић је педантно навео име сведока, као и датум када је разговор обављен, уз напомену да ли је обављен телефонски. У једној од свезака Дабић је навео спискове погинулих Срба из Новог Пазара именом, презименом, местом и временом смрти. Према његовим истраживањима и сазнањима до којих је дошао до 2007. године,

¹⁷ НМКВ, ИЗ, Документација: *Кад су дошли Комајине у Живалиће и Горње Тврдошево*, Увод, рукопис.

¹⁸ НМКВ, ИЗ, Документација: *Одакле су Мараши дошли у Шћићаре*, рукопис.

¹⁹ НМКВ, ИЗ, Документација: *Ријека без йоврайка, Рашанка*, рукопис, 24, 118.

погинуло је укупно 137 становника Новог Пазара, српске националности.²⁰ Дабић је такође састављао спискове погинулих 1941-1945. у селима Рогозна и Колашин на основу изјава сведока. Ови спискови се налазе у рукопису.²¹ Састављао је и списак погинулих бораца Никољачке чете током новембра 1941. године. У оставштини се налази и *Збирни йреїлед йоїинулих, убијених, закраних, нелечених Срба из Дежевскої среза 1941-1960*, затим и списак изгинулих из села Балетићи у балканским, I и II светском рату.

Најсвеобухватније дело, које је изискивало најопсежније истраживање аутора, јесте *Анаїтомија райних збивања у обласїи Рашкој 1941/45*, књиге 1 (1941), 2 (1942) и 3 (1943).

Рукопис је у штампаној форми и укоричен. Обимни радни материјали, који се чувају заједно са рукописом, од посебног су значаја за будуће истраживаче дела Мирослава Дабића. Између осталог, ту се налазе и бројна детаљна и исцрпна казивања сведока о релевантним догађајима на простору Дежевог среза у периоду 1941-1945. *Анаїтомија райних збивања у обласїи Рашки 1941/45* представља најобимније и најамбициозније замишљено, необјављено дело Мирослава Дабића. Управо тематика догађаја на тим просторима током II светског рата представљала је његово примарно интересовање и најшири домет стваралаштва. Речи аутора у поговору ове књиге говоре пуно о намери:

„У току прикупљања грађе за ову књигу, као и за остале књиге, било је много потешкоћа. Писаних докумената и хроника било је веома мало. Но, без обзира што их је било мало, оне су веома драгоцене и добро су послужиле. У току рада наишао сам на два значајна рукописа написана од самих учесника у току рата. То је рукопис Владимира – Влада Крунића, из Ораова – Никољаче: *Пуїї у неизвесностї* и *Плава књиїа*, и од Радојка Мијачића, из Калудре – Колашинац, Тодоров ордонанс: *Извешїїај*, који је пружио веома драгоцене податке за Колашин и Рогозну.

Да би дошао до ваљаних података, кренуо сам од села до села, од гробља до гробља. И тако на самом извору скупљао грађу од самих учесника у тим збивањима. Осим разговора са учесницима у тим збивањима, обилазио сам и места где су вођене одређене борбе, или где су појединци убијани, сечени или печени. Онда сам користио матичне књиге умрлих. Али, оне нису за многе убијене могле да пруже податке, јер нису били уписани.

Захваљујући том приступу у обиласку и сакупљању грађе за појединце, скупљена је огромна, и то веома драгоцена грађа како за појединце, тако и за села на читавом простору Дежевог среза и делом Звечанског среза – Колашина.

Захваљујем свима који су ми помогли у прикупљању тако значајне грађе за ову књигу. Сви су они кроз текстове ове књиге поменути [...]

Онда јула 1997. године кренем по селима српским да скупљам грађу. Почео сам од извора Рашке, 15. јула 1997. године. Први разговор обавих са Андријом Видосављевићем, из Дољана. Он беше права ризница знања за та села око манастира Сопоћани и шире. После тога кренем широм Дежевог среза, од села Црвени – засеок Кукавице и села Бање поред Ибра, па даље преко Рогозне и уз Људску, све до њеног изворишта испод Ђоновог Поља. Онда по ширини од ушћа Рашке у Ибар код села Супањ, па до њеног извора испод Коштан Поља. Тако се скупила огромна грађа за свих пет година рата. То скупљање грађе трајало је око шест година. Путовао сам и дању и ноћу по селима на овом омеђеном простору, а онда по селима Западног Поморавља и Шумадије, где су се многи Дежевци доселили. Онда

²⁰ НМКВ, ИЗ, Документација: свеске бележака.

²¹ НМКВ, ИЗ, Документација: *Преїлед изїинулих у Колашину и Рогозни од 1941-1946. йодине...* рукопис; Списак жртава фашистичког терора 1941-1945. године на подручју Колашина {Ибарског} по селима.

сам обишао вароши Краљево, Чачак, Крагујевац, Београд, Вршац, Трстеник и Врњачку Бању, Зубин Поток. Из тога је написано пет књига и то за сваку ратну годину по једна, а укупно страница око 1800. По суровости и крволочним злочинима истиче се нарочито 1941. година на читавом простору Дежевског среза. Затим се истичу октобар 1943. године, на простору општина: Полошке, Пожешке, Сопоћанске, а нарочито Штитарске. Онда врхунац свих злочина десио се фебруара месеца 1944. године, а према исказаним злочинима и свирепостима били су обухваћени: Колашин, Звечански и Штавички срез и Рогозна, Дежевски срез, Војковачка и Рајетићка општина, делимично²².

У првој књизи *Анаџомија рајних збивања у области Рашкој 1941/45*, на укупно 568 страна говори се о 1941. години. Сам аутор је рукопис посветио пострадалим Србима из Дежевског и Звечанског среза – Колашина у току 1941. године. Намера аутора била је да пружи опис страдања српског народа у наведеним срезovima, у времену од 1. марта до 31. децембра 1941. године. Посебно су у ауторовом фокусу били прогони над живљем српске националности у периоду од 23. септембра до 7. децембра те године.²³

Друга књига *Анаџомија рајних збивања у области Рашки 1941/45* обухвата дешавања на истом простору у 1942. години. Излагање је постављено хронолошки, почевши од убистава током јануара 1942, до појаве пегавог тифуса. Потом се говори о оснивању Студеничке и Дежевске четничке бригаде, о злочинима у Новом Пазару, о страдању Јевреја током марта 1942. У Новом Пазару. Потом је било речи и о повратку српских и турских избеглица у своја села, о обнови општинске и жандармеријске Недићеве власти у Дежевском срезу и доласку припадника Државне страже у Нови Пазар. Потом и о доласку припадника 7 СС *Принц Еуџен* дивизије, о рушењу Ђурђевих Ступова и низу других догађаја. Друга књига садржи 203 стране.²⁴

Трећа књига *Анаџомија рајних збивања у области Рашкој 1941/45* обухвата дешавања из 1943. године. Такође је хронолошки приказан низ догађаја, из месеца у месец, на 413 страна. У овој, као и претходним двама књигама хронолошки, по месецима се налазе биланси пострадалих у Дежевском срезу, по ауторовим сазнањима.²⁵

У оставштини се налази и обимна фасцикла са рукописом *Глуво доба и зло вријеме*, која се хронолошки пре свега односи на међунационалне околности након II светског рата, до данашњих дана. У фасцикли заједно са рукописом налази се и пуно разног материјала: дописи разним државним органима и дужносницима у којима се скреће пажња на страдање и угроженост српског народа у Рашкој области. Ту се налазе и одговори дужносника и инстанци, као и поновни одговори Мирослава Дабића. Четврти део замишљене књиге је нарочито занимљив, јер је у њему аутор планирао да објави преписку са органима власти Србије и Југославије, као и њихове одговоре.

Кореспонденција која се налази у заоставштини својим обимом чини значајан удео у укупном материјалу. Такође, значај информација које будући истраживач може сматрати вредним је велики. Најпре и хронолошки, а и по значају истичемо да се још октобра 1982. године Дабић опширним дописом обратио Душану Чкребићу, тадашњем председнику Централног комитета Савеза комуниста Србије. У Допису Дабић указује на појаву масовног одсељавања српског становништва из САП Косово, општина Бујановац, Прешево, Медвеђа, Нови Пазар, Сјеница и Тутин. Указује на дискриминацију Срба приликом запошљавања у општини Нови

²² НМКВ, ИЗ, Документација: *Анаџомија рајних збивања у области Рашкој 1941/45*, књ. 1, рукопис, 552-554.

²³ НМКВ, ИЗ, Документација: *Анаџомија рајних збивања у области Рашки 1941/45*, књ. 1, рукопис, 2-6.

²⁴ НМКВ, ИЗ, Документација: *Анаџомија рајних збивања у области Рашки 1941/45*, књ. 2, рукопис.

²⁵ НМКВ, ИЗ, Документација: *Анаџомија рајних збивања у области Рашки 1941/45*, књ. 3, рукопис.

Пазар. Наводи конкретне примере и именује директоре и интелектуалце тада муслиманске националности који су, како Дабић сведочи, наступали националистички. У одговору који је Дабић добио од Скупштине међуопштинске регионалне заједнице Краљево наводи се да је управо због разлога које је Дабић навео Међуопштинска регионална заједница формирала Комисију која је имала задатак да подстиче и предлаже одговарајуће мере и активности за бржи друштвено-економски развој ових општина. Комисија је у економској неразвијености тог подручја видела разлог због којег се одсељавало становништво, без обзира на националност и веру. Дабић је новим дописима подсећао, уз навођење примера, да разлог никако не може да буде само економске природе. У овој заоставштини некако се нашао и допис Бранка Глођовића, окружног јавног тужиоца у Новом Пазару, који је био упућен Председништву ЦК СКС. У допису се износе разни проблеми и неправилности, националистичке тензије и испади од стране муслимана још током 1979, а и упоредо са догађањима на САП Косово 1981. године.

Из садржаја остале преписке сачуване у заоставштини Мирослава Дабића може се видети да се он још у своје име и у име подружнице удружења *Рас* обраћао на разне адресе, указујући на запуштеност српске материјалне баштине у Рашкој области. У дописима Дабић се обраћао прилажући конкретна решења или тражећи помоћ. У оставштини се налазе копије послатих писама и понеки одговор: у сачуваној кореспонденцији налазе се писма председницима Србије, Милану Милутиновићу, Војиславу Коштуници и Борису Тадићу. Допис председнику Скупштине Србије, Драгану Маршићанину и потоњој председници исте установе, Славици Ђукић-Дејановић, председнику Владе, Зорану Ђинђићу и потоњем Мирку Цветковићу, потпредседнику Владе Србије, Душану Михајловићу. Обраћао се и Министарству културе, Министарству енергетике, председницима САНУ, Дејану Медаковићу и Николи Хајдину; затим Добрици Ђосићу, Антонију Исаковићу, такође и Чаславу Оцићу, дописном члану САНУ, принцу Александру II Карађорђевићу; упутио је допис Републичком јавном тужиоцу, Загорки Доловац, писмо руској и израелској амбасади, као и допис Емиру Кустурици. У оставштини се налазе још и одговор из Кабинета председника Скупштине Србије, од Славице Ђукић-Дејановић, одговор из Кабинета председника Владе РС, Мирка Цветковића. Неке од најбитнијих у заоставштини су преписке са високим свештенством СПЦ. Ту се налазе потврде о пријему пошиљке из којих се види да је Мирослав слао дописе патријарху, Св. Синоду СПЦ, епископима Артемију, Амфилохију, Мирољубу Нићифоровићу, Министарству културе, Скупштини Србије и САНУ. У заоставштини се налази рукопис писма послатог Министарству културе. Копија писма којим је у име Удружења грађана *Рас*, као председник тог удружења Мирослав послао молбу Св. Синоду СПЦ да се оснује Рашка Митрополија у Расу – Новом Пазару.

Мирослав Дабић је био један од главних иницијатора идеје за подизање споменика Стефану Немањи. Био је веома ангажован у оснивању и раду одбора за подизање поменутог споменика. И у вези са тим Дабић је спроводио бројну преписку. У име удружења поднео је захтев градоначелнику и председнику општине Нови Пазар, Меху Махмутовићу за давање сагласности за подизање споменика Стефану Немањи. Истим поводом је послат захтев председници СО Нови Пазар, Борки Јовановић. Дабић је формално добио сагласност Завода за заштиту споменика културе у Краљево за подизање споменика. Међутим, та иницијатива није ишла по плану; није било одговора и сагласности других надлежних органа. Такође, није реализована ни Дабићева идеја да се подигне споменик пострадалим Јеврејима у току II светског рата у Новом Пазару.

Мирослав Дабић се појављивао и на суду као сведок, захваљујући својим истраживањима и сазнањима. У оставштини се налази и Сведочење Светку Поповићу, из Буђева. Самоиницијативно је доставио копије својих сазнања о Аћифу Хаџиахметовићу општинском и републичком јавном тужиоцу, а касније је исти садржај послао и тадашњем председнику, Борису Тадићу и премијеру Мирку Цветковићу. Текст са сазнањима о Аћифу Хаџиахметовићу Дабић је проследио и листу *Полишика*.

За нека будућа истраживања може бити значајна и фасцикла у којој се налази преписка са Миланом Булајићем и Фондом за истраживање геноцида *Др Милан Булајић*. Осим тога, ту се налазе и разне забелешке на цедуљицама и листови писаног текста, записници. Између осталог, од значаја је и петиција грађана Рашке области за формирање општина Дежева и Рогозна, чији је један од организатора био Дабић, као и иницијатива за подизање културно-духовног центра на Ђурђевим Ступовима. Дабић се обраћао Матици српској у Новом Саду, захтевом да се отвори њихово представништво у Новом Пазару и Рашки.

У оставштини се налази и одговор, одбијање вишег јавног тужиоца из Новог Пазара, Станислава Дукића, на пријаву Мирослава Дабића у име удружења грађана *Рас Нови Пазар*, против Вере Павловић Лончарски, директорке Републичког завода за заштиту споменика културе, Расима Љајића, тадашњег министра за рад и социјалну политику, Марка Поповића археолога из Београда и, у допису неименованог, директора предузећа за путеве *Нови Пазар* ради „културног геноцида над манастиром Сопоћани”. У одговору се истиче да Више јавно тужилаштво није нашло постојање битних елемената бића ниједног кривичног дела за које се гони по службеној дужности. Управо тим поводом се у овој заоставштини налази и претходно помињани одговор из кабинета председнице Народне скупштине, Славице Ђукић-Дејановић.

У оставштини од значаја могу бити и изводи, белешке и коментари литературе која је коришћена приликом израде ауторових рукописа и књига. Неке од најчешће коришћених књига су оне које за тему имају непосредно дешавања на простору Рашке области током прве половине XX века. Реч је о публикацијама: Бранка Бошковића, Десе Пешић, Ејупа Мушовића, Владимира Дедијера и Антуна Милетића, Милана Сотировића, Рајка Премовића, Мирка Ђуковића и Животе Токалића.²⁶

Како би своја сазнања и истраживања ставио у шири географски, историјски и политички контекст, Дабић је користио и синтетска дела: Јована Цвијића, Феликса Каница, Саве Вуковића, Глигора Станојевића, Петра Ж. Петровића.²⁷ Такође је интензивно користио радове из часописа *Зборник Сјенице*, *Наша историја* и других. Дабић је користио и неке необјављене и претходно некористићене рукописе до којих је успео да дође, а које је навео у својим рукописима.

У овом приказу представили смо само део оставштине Мирослава Дабића. Поред наведеног, налазе се још и бројни краћи списи, допуне, пре свега на основу сведочанстава о разним немилим догађајима на простору Рашке области током II светског рата.

Највећи утисак који се стиче када се дође у додир са обимном писаном оставштином Мирослава Дабића јесте неизмеран ентузијазам и воља коју је аутор поседовао. Надахнуће које је Дабића водило заслужује највећу пажњу и поштовање. Надамо се да будућа истраживања о дешавањима на простору Рашке области током XX века неће заобићи ову оставштину. Она, уз критички приступ, представља одличан извор и допуну сазнањима, како би се употпунила и реконструисала, не тако лепа, слика о историји тог подручја.

²⁶ Бошковић 1968; Пешић 1977; Мушовић 1979; Дедијер, Милетић 1989; Сотировић 1996; Премовић 1995; Ђуковић 1964; Токалић 1991.

²⁷ Цвијић 1987; Цвијић 1987а; Каниц 1989; Вуковић 1996; Станојевић 1976; Петровић 1984.

Део оставштине који се односи на Марију Дабић такође пружа значајне чињенице за будућа истраживања. Марија, девојачко Рајков, рођена је 18. фебруара 1943. године у Сефкерину. 1946. године се сели заједно са родитељима у Делиблато, у ком је завршила и основну школу. Средњу економску школу у Вршцу завршила је 1964. године, а исте године упознаје Мирослава и са њим започиње брачни живот у Новом Пазару. Од 1969. до 1972. године брачни пар Дабић због посла пребива у Зајечару, да би се након, 1972. године настанили у Краљеву.²⁸ Преминула је 2019. године у Краљеву.

Марија је била оснивач и председница месног одбора друштва Коло српских сестара у Краљеву. У Маријином делу оставштине налазе се прворазредни извори за изучавање делатности краљевачког месног одбора поменутог хуманитарног друштва за период 2006-2012. године. Педантно су сачувани Дневник благајне и остала финансијска документација. Оставштина садржи и разне дипломе и захвалнице које је овај месни одбор хуманитарног друштва додељивао и добијао. Активности краљевачког одбора Кола српских сестара веома илустративно су документоване и бројним фотографијама.

Као плод интересовања за порекло и дугогодишњег истраживања, Марија је 2005. године издала књигу *Где су моји корени*. Путем фактографски заснованог истраживања, Марија је у књизи представила порекло и породичне везе фамилија Рајков, Радованчев, Топал, Крецуљ и других из Сефкерина и Црепаје. Ова књига такође даје занимљив преглед историјских дешавања у Црепаји и њеној околини од средине XVIII века. Књига такође садржи и занимљива сведочанства о породичним анегдотама, као и описе неких фолклорних обичаја везаних за подручје Баната.²⁹

Марија Дабић је оставила значајан траг као чланица и председница месног одбора Кола српских сестара. И данас је веома живо сећање на њен хуманитарни рад који је зрачио човекољубљем и спровођен је уз особен ентузијазам. О њеним хуманитарним активностима сведоче и бројне захвалнице, дипломе и плакете, које се налазе у оставштини.

Мирослав и Марија Дабић су својим животом и делима сведочили човекољубље, родољубље, пијетет према жртвама и искрену жељу да се помаже невољницима. Мирослав је своје пензионерске дане здушно посветио циљу да прикупи, запише и опише страдања, са којима се и лично сусретао, а пре свега сазнавао од предака, рођака, суграђана и сународника. Околности, неразумевање, а и мали недостатак среће су, ипак, осујетили Мирослављевој намери да за живота успе да објави припремљене рукописе. За живота није успео да ширу јавност упозна са тематиком која га је веома тиштила и нагонила га да са огромним жаром приступи њеном истраживању. Мирослављеви рукописи нису писани у духу методолошких начела савремене историографије; штавише, рукописе одликују очигледно нескривена субјективност и емоционалност. Ипак, истрајност и упорност којом је Мирослав истраживао и прикупљао сведочанства указују да му је основни мотив био лична знатижеља и потреба да проникне и спозна узроке злих дешавања, да сведочењем о тим дешавањима дође до олакшања. Са друге стране, животна дела Марије сведоче о чистој потреби да се кроз хуманитарни рад допринесе, помогне и ствара. Оставштина Мирослава и Марије Дабић, без сумње, представља занимљив извор и штиво за читав низ тема, који ће бити основа и мотив будућим истраживачима.

²⁸ Рајков Дабић 2005, 55-56

²⁹ Рајков Дабић 2005, 55-56

ЛИТЕРАТУРА

- Бошковић, Б. 1968, *Народноослободилачка борба у Ибарском басену*, Приштина: Заједница научних установа Косова и Метохије
- Вуковић, С. 1996. *Српски јерарси, од деветиої до двадесетиої века*, Београд: Евро; Подгорица: Унирекс; Крагујевац: Каленић
- Дабић, М. 2002. *Бела књија о йроїону и сйрадању Срба на йодручју ойишйине Нови Пазар 1960-2000 йодине*, Београд: Српско културно друштво *Зора*
- Дабић, М. 2003. *Наша заборављена прошлост, Немањин дежевски сабор: Годишњак за йрејород Рашке областйи*, бр. 1, Нови Пазар: Удружење грађана *Рас*, 127-128
- Дабић, М. 2003а. *Његово величанство краљ Југославије Александар Карађорђевић ненајављено обилази Рашку област 1934. године, Немањин дежевски сабор: Годишњак за йрејород Рашке областйи*, бр. 1, Нови Пазар: Удружење грађана *Рас*, 161-162
- Дедијер, В., Милетић, А. 1989. *Пројйеривање Срба са оїњишйија 1941-1944*, Београд: Просвета
- Ђуковић, М. 1964. *Санџак, едиција Србија у Народноослободилачкој борби*, Београд: Нолит-Просвета
- Ђулафић, В. 1975. *Нови Пазар и околина, Наша йрошлосйи*, година VIII–IX 1973–1974, 209–236
- Каниц, Ф. 1989. *Србија: земља и сйановнишйиво од римскої доба до краја XIX века*, Београд: Српска књижевна задруга
- Малетић, М. (ур.) 1969. *Нови Пазар и околина*, Београд: Књижевне новине
- Мушовић, Е. 1979. *Ейнички йроцеси и ейничка сйрукйура сйановнишйива Нової Пазара*, Београд: Етнографски институт САНУ
- Петровић, Ж. П. 1984. *Рашка: анйройоїеоїрафска йроучавања*, књ. 1 Београд: Етнографски институт САНУ
- Пешић, Д. 1977. *Сйуденички срез у НОР-у и револуцији 1941-1944*, Београд: Институт за историју радничког покрета Србије; Општински одбор СУБНОР-а Рашка
- Премовић, Р. 1995. *Исйине и заблуде у Ибарској долини '41*, Рашка: Р. Премовић
- Рајков Дабић, М. 2005. *Где су моји корени*, Краљево: *Рижа*
- Сотировић, М. 1996. *Врњачка Бања и околина*, Врњачка Бања: Народна библиотека *Др Душан Радић*
- Станојевић, Г. 1976. *Србија у време Бечкої райи: 1683-1699*, Београд: Нолит
- Токалић, Ж. 1991. *Санџак, земља Рашка*, Београд: Политика
- Цвијић, Ј. 1987. *Балканско йолуосйрво*, сабрана дела књ. 2, Београд: САНУ; *Књижевне новине*; Завод за уџбенике и наставна средства
- Цвијић, Ј. 1987а. *Анйройоїеоїрафски и ейноїрафски сйиси*, сабрана дела књ. 4, том 1и 2, Београд: САНУ; *Књижевне новине*; Завод за уџбенике и наставна средства

НЕОБЈАВЉЕНИ ИЗВОРИ

Народни музеј Краљево, Историјска збирка, Документација о поклону музејског материјала, Заоставштина Мирослава Дабића, број 01-257/2

JOVAN SIMIJANOVIĆ
Institute for Serbian Culture – Priština/Leposavić

LEGACY OF MIROSLAV DABIĆ
A contribution to the study of history of the Raška region

Summary

On 1 September 2020, the written legacy of Miroslav and Marija Dabić was donated to the Historical Collection of the National Museum in Kraljevo. The legacy contains about three metres of mostly written material which was created, to the greatest extent, as a result of many years of diligent research on the topic of perishing of Serbian people in some parts of the Raška District and some parts of Kosovo and Metohija. The author wrote most documents by hand, and the rest is in printed form, partly or completely prepared for publication. In addition to descriptions of war events and crimes, Dabić's manuscripts also bring important information about the origin of some tribes, then about folk customs, etc. The private archive of Miroslav Dabić is significant as well because it refers to the activities of the *Ras* association, and he was its founder, member and president of the Kraljevo sub-division. A part of the archives of the Kraljevo division of the society *Kolo srpskih sestara* (*The Circle of Serbian Sisters*), whose member and president was Marija Dabić, is also valuable for future research. The legacy is not currently arranged according to archival principles: except for the documentation relating to the donation of museum material, there is still no finding aid which could allow future researchers to deal with it more easily.

ТАПИЈА

Судски протокол *Жикоти* актом својим

од *10. Октобра* 1902 године *№ 10149* јавио је суду овом, да је за наплату

350 динара теретане своје *дуге* а на

дан *30. Јуна* 1902 године изложио јавној продаји непокретно имање

Стевана Марковича из Краљево

и то: *Земљиште у Краљеву судбинској улици на*
којој се налази кућа и то једна од стране друге стране од
улице са дугине, са двориштем и кутњацима
који се граничи и има простора и то:

Од истока до *куће и плаца* *Танасија Милошевића*
оуд. (87.55) осамдесет седам метара и
петдесет и пет центиметара.

Од запада до *куће и плаца* *Саве Радовановића*
оуд. (87.55) осамдесет седам метара и
петдесет и пет центиметара.

Од севера до *малог саркара (19) ширина*
јесте метара и

Од југа до *малог саркара (14) ширина*
јесте метара и пет центиметара.

и исто уступио у својину *Теодору Милошевићу* из *Краљево*
за *3701.00* динара, као највећу цену даошем.

На основу § 489. грађ. суд. пост. *Првог апелационог краљевског*
издајући ову тапију купцу *Теодору* проглашава га за правог сопственика купљеног
имања тако да са истим по својој вољи располагати може.

Од *теретане своје* *дуге* суда *Б. Невољера*
1902 године у *Краљеву* *№ 28282*

Мили Милошевић
Мили Милошевић

Председник суда,
Стеван Милошевић

Стеван Милошевић